

GYARMATI ANDRÁS

A SZOMBATHELYI SZÉKESEGYHÁZI FALKÉPEK ÚJABB RESTAURÁLÁSAINAK ÁTTEKINTŐ TÖRTÉNETE

Az alábbi tanulmány a Szombathelyen, 2020. március elején elhangzott előadás írott átdolgozása. Tudományos igényű dolgozatként – a felhasznált források csekélyebb száma és a terjedelem miatt – csak részben értékelhető. A szombathelyi székesegyház falképciklusának keletkezéstörténetét és utóéletét a 2. világháborúig legutóbb Jernyei Kiss János kutatta és foglalta össze.¹ Írásunkban az elmúlt mintegy 30 évben a székesegyházi falképeken végzett restaurálási munkákat vesszük számba. Külön közleményben lehetne foglalkozni az ebben a periódusban restaurált vászonképek,² szobrok, faldekorációk, aranyozott díszítések, liturgikus berendezési tárgyak sorsának feltárásával. További feldolgozást igényelnének az 1945 és 1989 közötti évtizedek is, hiszen a csodálatra méltó, háború utáni újjáépítés követően szintén folytattak javításokat a templom műtárgyain.

Az 1791 és 1814 között elkészült késő barokk–klasszicizáló épületet 1945. március 4-én végzetes károsodás érte. Az épület öltözőkét, pompáját adó burkolatok, szobrok, faragványok, berendezési tárgyak, festmények nagyobb részben elpusztultak.³ 1947-re az épület

- 1 *Jernyei Kiss János*: Maulbertsch öröksége és a szombathelyi székesegyház mennyezetképei 3. <http://real.mtak.hu/26617/1/Jernyei%20AH%202014.pdf> (Megtekintve: 2020. november 8.)
- 2 Első helyen, mint leginkább figyelemre méltó helyreállító munkát, Franz Anton Maulbertsch (1724–1796) egykori főoltárképének a Nemzeti Galériában zajló restaurálását említve. Lásd *Eisenmayer Tiborné et al.*: A szombathelyi Mária látogatása-főoltárkép (1791–1792) restaurálása. In: Késő barokk impressziók, Franz Anton Maulbertsch (1724–1796) és Josef Winterhalder (1743–1807). Szerk. Jávor Anna, Lubomír Slavíček. Bp., 2009. 241–246. p. (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai; 2009/7.)
- 3 A székesegyház vázlatos építés- és restaurálástörténete:
1791–1797 A székesegyház felépítése Melchior Hefe (1716–1794) tervei szerint.
1791–1814 A templom festő- (oltárképek) és szobrászati munkáinak kivitelezése. Festők: Franz Anton Maulbertsch (1724–1796), Stephan Dorffmaister (1729–1797), Anton Spreng (1771–1845); szobrászok: Philip Prokop (1740–1814), Martin Rumpelmayer (?).
1798–1808 A templom falképeinek elkészítése. Joseph Winterhalder (1743–1807) – F. A. Maulbertsch tanítványa – megfesti a főszentély, a kereszthajó, és a Szent Mihály-kápolna falképeit, Anton Spreng pedig a főhajó és a karzat boltozati képeit.
1894–1896 Átfogó felújítási munkák a székesegyházban. Josef Gartner (?) kezeli a falképeket.
1928–1934 Felújítások és átalakítások a Madonna-kápolnában és a templomhajóban.
1945–1947 A lebombázott székesegyház újjáépítése.
1976–1977 A Madonna-kápolna falképeinek restaurálása.
1990–2004 A templomtér – a főhajó és a kereszthajó – boltozati falképeinek rekonstrukciója és a faldekorációk, faragványok, szobrok részleges újrakészítése, valamint restaurálása.
2015 A Madonna-kápolna falképeinek újrarestaurálása.

egysége a hatalmas összefogás után helyreállt, de dísztelenül, vigasztalanul mutatkozott 40 évig.⁴ Az elmúlt 30 évben folyamatosan öltözött vissza az épített szerkezet. A restaurálásokat – amelyek közül most a festőrestaurátori feladatokat helyezzük a középpontba – három szakaszra tagolhatjuk. A következőkben e három, a templomteret és a Madonna-kápolnát érintő beavatkozásról lesz szó.

1. AZ 1990-ES ÉVEK MUNKÁLATAI – A DEÁK KLÁRA PERIÓDUS

„Semmilyen körülmények között nem maradhat így a székesegyház, ez az állapot a bombázás óta eltelt évtizedeket fejezi ki... (Ugyanakkor) semmilyen körülmények között nem szabad itt arra gondolni, hogy a Maulbertsch-Winterhalder képeket kell visszafesteni, még csak törekedni sem szabad ilyen naturalista és egyben dilettáns megoldásra.”⁵ – vélekedett Deák Klára (1937–2013) restaurátor 1990-ben, a munkálatok tervezésénél.

A rendszerváltozás és a közelgő 1991. évi pápalátogatás teremtették meg azt a megrendelői környezetet, amelyben Konkoly István (1930–2017) megyéspüspök előkészíthette a templomtér átfogó rekonstrukcióját. Az Országos Műemléki Hivatal (OMH) kezdte meg a kivitelezést, amelyet az Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központ (ÁMRK) egykori restaurátora, Deák Klára próbált irányítani.⁶ Terveiben három megoldás szerepelt. A főpárkányokig történő teljes rekonstrukciót – vagyis a *scagliola* műmárványozások, aranyozások, aranyozott faragványok maradéktalan újrakészítését – mindhárom megoldás tartalmazta, ezek teljes visszaállíthatóságát senki nem vitatta. Az eltérés a falképek üres, vakolt helyének kezelésében mutatkozott. A három változat közül az általa – és más szakértők által is – leginkább támogatott elképzelés az volt, hogy kortárs festő készítsen új falképeket a boltozatokra. 1989-ben Molnár Sándor (1936–) festő – Deák Klára férje – megfestette akvarellvázatait a teljes képciklushoz.⁷ A monumentális és meghökkenítő absztrakt falképciklus csak akvarelleként maradt fenn – ahogy annak idején Maulbertsch olajvázatai is –, helyette egy akkori műemléki megközelítésű, az idézetet használó, egy „olyan, mintha”-szerű megoldás került a szentélybe és az orgonakarzatra. A sosem volt színezés, stukkók, *grisaille*-ok, a heveder rozettái mind–mind a téves tervezés, félreértések máig tanulságos, szomorú maradványai.⁸ 2000 februárjában az ÁMRK szakmai testületet hívott össze a 10 éve megkezdett restaurálási munkák átgondolására, koncepciójának újra fogalmazására. A saájhagyomány szerint az addigi eredmények megkérdőjelezéséhez hozzájárult egy látogató, akit a püspök atya vezetett körbe a templomban, és a karzat feletti vörös-monokróm – Deák Klára által farostlemezre készített – festményről azt kérdezte, hogy beázás-e? (1. kép) Az összehívott szakértők közül került ki ott helyben – Konkoly püspök akkori, azonnali megoldást követelő határozottsága miatt – két nagy tapasztalatú festőrestaurátor, akik a 2000 és 2003 közötti években elvégzendő hatalmas feladatok irányítói lettek.

4 A belső teret más, modernista megközelítés ezzel ellenkezőleg a „létezőtök legjobbjának tekintette”. *Szentesi Edit*: Példabeszéd és laudáció. Molnár Sándor vázlatai a szombathelyi székesegyház mennyezetképeihez. = Új művészet, 1991. 8. sz. (továbbiakban: Szentesi, 1991.) 32. p.

5 *Deák Klára*: Képrestaurálás a szombathelyi székesegyházban. = Országépítő, 1990. 3. sz. 25–26. p.

6 A festőrestaurátori munkákban restaurátorként egyedül Deák Klára vett részt. A kifestések és az azokhoz tartozó stukkós feladatok szakipari kivitelezésben készültek el.

7 Molnár Sándor akkoriban a „tűz korszakában” dolgozott, szombathelyi festményei a *Tumo* sorozat részei. Szentesi, 1991. 32–37 p.

8 A téves tervezés során például az összes hevederre előre elkészültek a hatalmas gipsz rozetták, amelyek helyén eredetileg festett, látszatarchitekturális, részben aranyozott díszek voltak. A 2000-es években még a déli toronyfeljáróban láthattuk őket, majd onnan kerültek a szemébe.

ÉVFORDULÓ

GYARMATI ANDRÁS: A SZOMBATHELYI SZÉKESEGYHÁZI FALKÉPEK ÚJABB...

1. kép: A Szent Márton-kápolna dongaboltozatán lévő töredékes kifestés, amelyet tévesen neobarokk festésként írt le Deák Klára, holott eredeti barokk volt, 2000–2001 (Fotó: Nemessányi Klára)

2. kép: A karzat látványa a Deák Klára-féle helyreállítás után, sosem létezett állapot, a beázásnak tartott grisaille-pannóval, 2001 (Fotó: Nemessányi Klára)

3. kép: A restaurált–rekonstruált falképek – Szent Márton-kápolna –, és a szentély részletének együttes látványa, 2001 (Fotó: Nemessányi Klára)

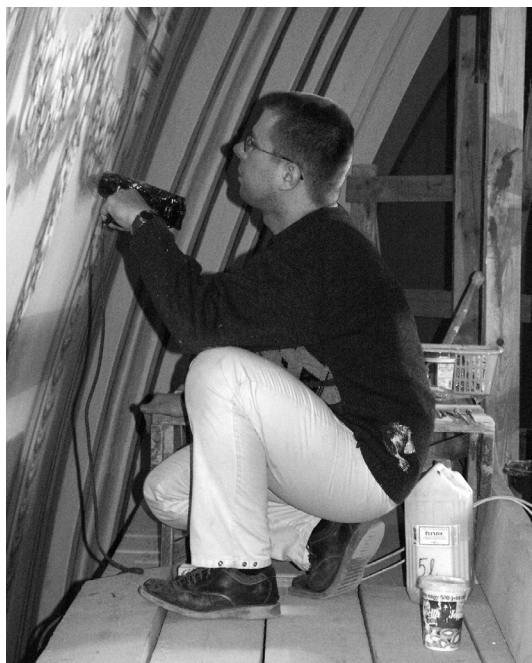
4. kép: A négyezeti kupola rekonstruált falképeinek részlete, állványbontás közben, 2002 (Fotó: Nemessányi Klára)

ÉVFORDULÓ

GYARMATI ANDRÁS: A SZOMBATHELYI SZÉKESEGYHÁZI FALKÉPEK ÚJABB...

5. kép: Csoportkép a négyezeti kupola újrafestésének idején, középen dr. Konkoly István megyéspüspökkel, 2002 (Fotó: Nemessányi Klára)

6. kép: Festés a főhajó dongaboltozatának látszatarchitekturális elemein, Heitler András festőrestaurátor munka közben, 2003 (Fotó: Gyarmati András)

7. kép: Az elkészült dongaboltozati rekonstrukció részlete, állványbontás közben, 2003.
(Fotó: Gyarmati András)

8. kép: Retusálás az Utolsó ítélet című falképen, a Madonna-kápolnában, 2015
(Fotó: Heitler András)

ÉVFORDULÓ

GYARMATI ANDRÁS: A SZOMBATHELYI SZÉKESEGYHÁZI FALKÉPEK ÚJABB...

9–10. kép: Az angyal alakja a Madonna-kápolna középképén, 1977-ből, majd 2015-ből
(Fotó: Gyarmati András)

11. kép: A Madonna-kápolna a restaurálás utolsó hetében, 2015 (Fotó: Nábrádi Szabolcs)

2. A 2000–2003-AS ÉVEK MUNKÁLATAI – A BOROMISZA PÉTER–PINTÉR ATTILA PERIÓDUS

A kereszthajó, a négyzeti kupola, és a főhajó boltozatain lévő festések rekonstrukciója ebben a 4 évben készült, kiegészülve természetesen a főpárkány alatti díszítések helyreállításának nem megkérdőjelezhető folytatásával.⁹ A korábbi felfogástól történő elágazást a Szent Márton-kápolna dongaboltozatán lévő falfestmények újraértékelése tette lehetővé. A bombázás során beszakadt boltozatok megmaradt részeiről az újraépítés során leverték az akkor még töredékesen fennmaradt, de lógó, meggyengült, emiatt veszélyes vakolatokat, amelyek a winterhalderi és sprengi festékrétegeket hordozták. (2. kép) A Szent Márton-kápolnában azonban több 18. századi falképtöredék maradt ránk, amelyekről az 1990-es évek elején végzett kutatás – amely mindössze egyetlen kutatóablakból állt! – során azt állapították meg, hogy nem lehet barokk, hanem az 1930-as évek felújításához köthető, és nagy valószínűséggel Steffek Albin (1893–1967) szombathelyi templomfestő műve lenne. Ez a félreértés – vagy helyesebben a kevés megismert nyom félreolvasása – miatt történhetett meg az első periódusban a teljes fikció beemelése. („*A rekonstrukció feladata nem a részletek helyreállítása, hanem ennek a szellemi tettnek újra felidézése*”¹⁰ – hogy még utol-

9 A restaurálásban Czifra Mónika, Csépany Éva, Fabó Éva, Gyarmati András, Heitler András, Nemessányi Klára, Radukov Angel, Sztrakay Judit vettek részt. Vezető restaurátorok: Boromisza Péter, Pintér Attila.

10 *Boromisza Péter – Pintér Attila: Restaurálási dokumentáció. A szombathelyi székesegyház Szent Márton kápolnájának helyreállítása. Szombathely, 2001. (továbbiakban: Boromisza–Pintér, 2001.)* 3. p.

jára Deák Klárát idézzük.) A 2000-ben elvégzett újabb kutatás egyértelműen bizonyította, hogy a kifestés 1815 előtti, tehát Winterhalderé lehet.¹¹ A Szent Márton- és a Szent Kvirin-kápolnában található eredeti, mintegy 80 m²-nyi falképek, kifestéstörödékek jelentették a boltozatok architekturális festésrekonstrukciójának alapját a következő években. 2000–2001-ben megvalósult a kereszthajó – a Szent Márton, majd a Szent Kvirin –, 2002-ben a négyzeti kupola, 2003-ban a főhajó boltozatának az akkori viszonyok között legteljesebb újrafestése. (3–5. kép) A 2000-es évek műemléki szemlélete sokszor korlátot állított a munkáknak, ezért nagy eredménynek tekinthetjük, hogy olyan alakos részletek, mint a négy evangélista figurája a kupola cségyel részén, vagy angyalalakok, puttók felkerülhettek az egyébként szigorú, a középképek – és az előbbi alakok – nélkül teljesen üresnek ható látzatarchitekturális festésre. (6–7. kép) Az evangélisták eredeti színezés szerinti megfestését – erre a zsűrire különösen emlékszem – például hosszú vita előzte meg, tudniillik a művészettörténészekből álló zsűri úgy vélekedett, hogy megtévesztő lesz az eredeti polikrómiával előadott megjelenés, helyette azt javasolták, hogy a szerzők festett bronzszobrokként fogalmazzák meg az alakokat. Végül nem így lett. A nagy felületű rekonstrukció – mintegy 1800 m² – számos elvi és technikai kérdést vetett fel.¹² A szentély és a karzat felületei idegen, zavaró elemként fogják közre a teljesen hiteles főhajót és kereszthajót, ezek viszont félbemaradtak, mert éppen az hiányzik a középtükről, amit kereteznek, támasztanak, s velünk, nézőkkel összekötnek. Most nincs ott más – ahol korábban a Nagy Szent Leó (kb. 390–461) pápa által megfogalmazott igény szerinti képolvasmányokon ámulhattak –, mint a festett, üres ég tere. Ez ugyanakkor csak szín, festék, bármikor elfedhető, megtölthető. Ma már elfogadott egy ilyen léptékű újrafestés, nincs szükség helyettesítő, csak az elvekben működő pótcselekvésekre. Egy valószínűleg sokunk számára ismert példát említhetünk, a drezdai Frauenkirche teljes rekonstrukcióját. 1993 és 2005 között épült újjá – párhuzamosan tehát a szombathelyi munkákkal – és nem volt kérdés, hogy az eredetihez minél közelebb álló látvány készüljön.

3. A 2015. ÉV MUNKÁLATAI – A MADONNA-KÁPOLNA FALKÉPEINEK RESTAURÁLÁSA

A Szent Márton-év átfogó felújításai között restaurátori szempontból kiemelt fontossággal bírt a Madonna- (vagy Szent Mihály-) kápolna újrestaurálása. A 1799–1800-ban a Winterhalder festette belső tér a székesegyház egyetlen, egészében fennmaradt falképciklusa. Jelentősége éppen ebben áll: egyedülálló érték, örökség a templomban, mivel a háborús pusztítás csak kisebb mértékben érte. A 18–19. század fordulójának megkésített barokk alkotása, de a nagy barokk szellemét idézi, amikor az Apolló-szerű Krisztus-ábrázolások közelebb hozták az istenit az emberhez, ahogy ezt az *Utolsó ítéleten* láthatjuk. A falképegyüttest nagy valószínűséggel a 19. század végén, majd a 20. század első felében javított-

11 A restaurátorok a főpárkány feletti sávban ceruzás, datált névalírásokat találtak (*Börzsönyi János 1815. v. 19. Gerhardt Öveges 1920 szept 20-23.*) amelyek alátámasztották a technika- és stílus mentén azonosított korszakolást. Boromisza–Pintér, 2001. 4. p.

12 Az egyik legnehezebb feladatot például a kupola baluszteres korlátjának kiserkesztése jelentette, ugyanis a boltozat felülete nagyon hullámzó, s míg a rajta vízszintesen felhúzott kör fent pontatlan, görbe, lentől ugyanakkor teljesen egyenesnek, hibátlannak látszik. Szélesebb egyetértést igényelt az üresen maradt képmezők – ma „égbolt” – kezelése, színezése, vagy az angyalalakok elhelyezése.

ták. A 2. világháborút követően Géfin Gyula (1889–1973), és Illés János (1908–1994) restaurátor is a falképek általánosan leromlott állapotáról számolt be feljegyzéseiben.¹³ Utoljára 1977-ben restaurálták.¹⁴ A 2015. évi munkálatokat Sári Gabriella restaurátor vezette.¹⁵ A beavatkozás elsődleges céljának az 1977. évi átfestések, félreértelmezések, nagyvonalúságok tisztázását, az eredeti érvényre juttatását tekintették. (8. kép) Az újrestaurálás során a korábbi és újonnan alkalmazott konzerválások után az eredeti festett felület jól feltárhatóan bizonyult, ezért a hiányokat, formai kiegészítéseket nagyobb hányadban retusálással lehetett visszaemlíni. Rekonstrukcióra, vagyis a templomtérhez hasonló kiterjedtebb újrafestésre kis százalékban volt csak szükség. A Madonna-kápolna restaurált falképeinek mai látványa áll a legközelebb a templom elpusztult későbarokk terének festett egységéhez, minőségéhez. A falképeken minden esetben az eredeti minőség érvényesül, kiváló támpontot nyújtva minden további rekonstrukcióhoz. (9–11. kép)

A szombathelyi székesegyház – az 1945. évi pusztulása után 70 évvel – nagy hányadában visszakapta az értékeit, amelyek művészeti kisugárzásának és szellemiségének jelentéshordozói. Nem lehetünk azonban ma sem tervek nélkül: a közelmúlt tévedéseit megnyugtató lenne helyrehozni, ahogyan ma már elfogadható, hogy a hiányzó falképek további újrakészítéséről gondolkodunk.

13 Mindketten – Géfin 1945-ben, Illés 1965-ben – egy károsodott, hiányos, vizesedő, meggyengült falképegyüttest irtak le. *Géfin Gyula: A szombathelyi székesegyház.* Szombathely, 1945. 186. p.; Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár. Építési iratok 2. doboz.

14 1976–1977-ben Przudzik József (1926–) restaurátor a Szombathelyi Egyházmegye alapításának 200. évfordulójára végezte el a helyreállítást, 1976 októbere és 1977 augusztusa között.

15 A munkában résztvevő restaurátorok: Bognárné Scultéty Zsófia, Dalos Viktória, Dudás Jelena, Énekes Eszter Rita, Gyarmati András, Heitler András, Horváth Ferdinánd, Kóródi Katalin (egyetemi hallgató), Mikó Edit (egyetemi hallgató), Purnhauser Rozina, Répási Viktor, Samu Erika, Sári Gabriella, Verba Erika.